
Rahim Acar, **Talking about God and Talking about Creation
Avicenna's and Thomas Aquinas' Positions**

Leiden: Brill, 2005, 250 s.

Tanrı ve yaratma kavramları, düşünce tarihi boyunca her zaman tartışılan kavramların başında gelmektedir. Pek çok büyük düşünür bu kavramlarla alakalı fikir yürütmüş ve eserler ortaya koymuştur. İslâm dünyasından İbn Sina ile Batı dünyasından Thomas Aquinas'ı bu düşünürler arasında saymak gerekir. Tanıtımını yaptığımız eser de İbn Sina ile Thomas Aquinas'ın Tanrı ve yaratma kavramları hakkındaki görüşlerinin bir karşılaştırmasını konu edinmektedir. Eser, aslında müellifin 2002 yılında Harvard Üniversitesi'nde tamamlamış olduğu "Creation: A Comparative Study between Avicenna's and Aquina's Positions" başlıklı tezinin gözden geçirilip geliştirilmiş şeklidir.

Eserin yazılma amacı; İbn Sina ve Thomas Aquinas'ın Tanrı tasavvurları ve teolojik dil konusundaki görüşlerine dayanarak yaratma ve âlemin başlangıcına dair görüşlerinin karşılaştırılmasıdır (s. 1). Bu amaca binaen eser iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda "Tanrı Hakkında Konuşmak" başlığı altında Tanrı kavramı ve teolojik dil düşüncesi ve ilahi sıfatların bunlara olan etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ise "Yaratma Hakkında Konuşmak" başlığı altında ilahi yaratma fiilinin tabiatı ve âlemin zamansal bir başlangıcının olup olmadığı meseleleri ele alınmıştır.

Tanrı ve yaratma kavramlarına dair sorular İbn Sina ve Aquinas'tan önce de pek çok keskin zihni meşgul etmiştir. Aslında her iki düşünür de konu ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken ken-

dinden önceki geleneği bir şekilde takip etmektedirler. Bu bağlamda her iki düşünür için antik ve helenistik felsefenin zirve şahsiyetleri olan Aristo, Platon, Plotinus ve Proclus gibi düşünürler önemli birer kaynak durumundadır. Ayrıca bunların dışında İbn Sina için erken dönem kelimacılar ve Fârâbî de önemli bir kaynak durumundadır. Aquinas için de Augustine, Yuhanna ed-Dîmeşkî ve Pseudo Dionysius gibi Hıristiyan düşünürler ile büyük Yahudi kelimacısı Maymonides de kaynaklık yapmaktadır. Hatta müellife göre Aquinas'ın kaynakları arasında İbn Sina da sayılmalıdır. Zira Aquinas'ın yaşadığı sırada Batı dünyasında İbn Sina'nın eserleri bilinmekte ve görüşleri dikkatle incelenmekteydi. Aquinas'ın yaratma ile ilgili görüşlerinin oluşmasında İbn Sina'nın fikirlerinin etkili olduğu söylenebilir. Aquinas, İbn Sina'nın sudur ve âlemin zorunluluğu gibi görüşlerini eleştirse de, Tanrı ve âlem arasındaki ilişki konusunda İbn Sina'nın görüşlerini önemli ölçüde paylaşır.

Eserde Tanrı ve yaratma kavramları iki kısım ve dört bölüm altında incelenmektedir. Birinci kısım; "Teolojik dil ve felsefi değerlendirme" ve "Tanrı kavramı ve teolojik dil" bölümlerinden oluşmaktadır. İkinci kısım ise; "Yaratıcı fiilin tabiatı" ve "Âlemin başlangıcı" bölümlerinden oluşmaktadır.

Birinci kısmın ilk bölümünde Tanrı hakkında insani terimlerle konuşmanın mahiyeti ve felsefi değeri tartışılır. İbn Sina'ya göre bizatihi bilemediğimiz Tanrı, ancak mahlûkat aracılığı ile bilinebilir. İnsan, düşüncesindeki ve ifade tarzındaki acizlikten dolayı onu sıfatlarla tanımlamaya çalışır ancak bu sıfatlar hiçbir zaman bizatihi onu ifade etmez. Teleolojik dil hususunda İbn Sina'dan farklılaşan Aquinas'a göre de Tanrı'ya dair bilgimiz mahlûkat aracılığı ile gerçekleşir. İbn Sina'da kemal sıfatlar teşvik kaidesine göre işlerken, Aquinas'ta Tanrı'ya ve yaratılmışlara analogik olarak yüklenmektedir. Zira Aquinas'a göre aynı terimleri Tanrı ve yaratılmışlara atfedebilmemizin ve Tanrı hakkında anlamlı olarak konuşabilmemizin meşruiyeti burada yatmaktadır (ss. 76-77).

Teolojik dil bağlamında hemen herkes İbn Sina'nın görüşlerinin felsefi bir değerlendirmeye tâbi tutulacağını kabul ederken,

Aquinas'ın din adamı yönüne vurgu yaparak böyle bir değerlendirilmenin doğru olup olmayacağı hususu tartışmalıdır. Zira Tanrı hakkında konuşurken yargıların mantıksallığını aramanın ve katı felsefi tahlillere girmenin dini içeriğe sahip olan görüşlerinin yanlış anlaşılmasına sebep olabileceği söylenmektedir. Fakat müellife göre böyle bir değerlendirme ve ayırım doğru değildir. Zira her iki düşünür de farklılıkları bir yana teolojik dil hususunda benzer değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Şayet İbn Sina'nın görüşleri felsefi değerlendirmeye tâbi ise ve felsefi bir değeri var ise aynı şekilde Aquinas'ın görüşleri de felsefi değerlendirmeye uygundur.

“Tanrı kavramı ve teolojik dil” başlığı altında ikinci bölümde Tanrı'ya dair ilahi formel sıfatlar ve ilahi bilgi kavramlarına değinilmektedir. Bu bağlamda Tanrı'nın basitliği, değişmezliği, ezeliği gibi ilahi formel sıfatlar teolojik dil bağlamında tartışılmaktadır (ss. 81, 86, 89, 93, 101, 105, 108) Müellife göre her iki düşünür de Tanrı'nın basitliği, zorunluluğu, değişmezliği, ezeliği ve ilahi bilginin mahiyeti hususunda benzer tasavvurlara sahiptirler. Ancak ilahi formel sıfatların ifadesi olan teolojik dil de farklılaşmaktadır. İbn Sina, ilahi kemal sıfatları her zaman formel sıfatlarla tadil edilmiş olarak dikkate alır. Dolayısıyla İbn Sina'nın Tanrı ile ilgili görüşleri, ona attığı veya ondan nefyettiği özellikler veya fiiller bu hususa dikkat edilerek anlaşılmalıdır. Aquinas ise ilahi kemal sıfatları hem ilahi formel sıfatlarla tadil ederek, hem de onların insani tecrübedeki anlamlarıyla, yani ilâhi formel sıfatlarla tadil edilmemiş olarak dikkate alır.

Eserin üçüncü bölümünde “Yaratıcı fiilin tabiatı” başlığı altında yaratmanın mahiyeti ve âlemin zorunluluğu meseleleri tartışılmaktadır. İbn Sina'ya göre yaratma hem iradi hem de zorunludur. İbn Sina, insani tecrübedeki iradenin zorunsuzluğunun Tanrı'ya uygun olmadığı kanaatindedir. İlâhi irade basit, değişmez ve ezeli olmakla insan iradesinden farklılaşmaktadır. Tanrı'nın varlığı ve iyiliği bu âlemin varoluşuna dayanmamakla birlikte bu âlem bilen ve irade eden Tanrı'nın özünü takip etmektedir. Dolayısıyla İbn Sina'ya göre Tanrı âlemi hem özgürce hem de zorunlu olarak ya-

ratmıştır (s. 132). Müellif, Thomas Aquinas'ın bu konuda İbn Sina'dan farklı düşündüğü noktalar olmakla birlikte, temelde İbn Sina'nın görüşlerine benzer görüşleri savunduğu kanaatindedir. Thomas Aquinas, yaratma fiilinin iradeden kaynaklanan fiillere benzediğini ve tabiatın kaynaklanan fiillerden zorunsuz olmak bakımından farklılaştığının altını çizer. İradesi basit olan Tanrı, öncelikle ve zâti olarak kendini irade etmektedir. O kendini irade ederken aynı zamanda, iyiliğine bağlı olarak diğer varlıkları da irade etmektedir. Fakat Tanrı'nın varlığı, irade etmesi ve iyiliği diğer hiçbir şeyin varlığına dayanmamaktadır. Aquinas'a göre Tanrı bu âlemi özgürce irade ettiği için yaratmakta ya da yaratmamakta özgürdür. Onu aksini yapmaya zorlayacak herhangi bir şey bulunmamaktadır. Tanrı'nın iradesi ve iyiliği mutlak zorunludur ancak Tanrı'nın şeyler hakkındaki iradesi zorunlu değildir. Bu sebeple Tanrı özgür iradeyle yaratmaktadır. Tanrı yaratıp yaratmamakta özgür olduğu gibi, neyi yaratacağında da özgürdür (s. 150).

Eserin dördüncü ve son bölümü "Âlemin başlangıcı" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm eserin en yoğun belki de en önemli bölümüdür. Zira bu bölümde diğer bölümlerde tartışılan teolojik dil, Tanrı ve yaratma kavramlarının sonucu olarak âlemin başlangıcı meselesine değinilmektedir. Bu bağlamda üçüncü bölümde değinilen yaratma fiilinin ne şekilde gerçekleştiği, bir neden-eser ilişkisi olarak Tanrı-âlem ilişkisi ve bir bütün olarak âlemin zaman mı yoksa dehre mi tâbi olarak görüleceği meseleleri ele alınmaktadır.

İbn Sina'ya göre yaratma mutlak anlamda varlık vermektir ve varlık vermek hareket vermekten kesinlikle farklıdır. Tanrı'nın şeylere mutlak anlamda varlık vermesini ifade için İbn Sina ibda kelimesini kullanmaktadır. İbn Sina'ya göre yaratma, yaratan ve yaratılan arasındaki ilişki Tanrı ile âlem arasındaki bir ilişkidir. İbn Sina'ya göre bahsi geçen ilişki, âlemdaki herhangi iki şeyin ilişkisinden farklılıklar göstermekle birlikte, Tanrı ve yaratılmışlar arasındaki yaratma ilişkisi etki-edilgi (fiil-infial) türünden bir ilişkidir. Tanrı âlemin fail ve nihai nedenidir. Tanrı âlemin metafiziksel fail

nedenidir. Bu sebeple neden-etki arasındaki ilişki şartları Tanrı-âlem ilişkisi için de geçerlidir. İbn Sina neden-etki arasında şu dört ilişkiden bahsetmektedir: (i) Nedenler etkilerini zorunlu kılar. (ii) Nedenler etkileriyle birlikte vardılar. (iii) Nedenlerin etkilerini öncelemesi zaman açısından değil varlık açısındandır. (iv) Nedenler etkilerinin varlığının nedenidir, yokluğunun değil. Tanrı ve âlem arasındaki ilişki fail neden ile etkisi arasındaki ilişki gibi olduğuna göre, Tanrı âlemi zorunlu kılmaktadır. Tanrı ve âlem birlikte vardılar ama birbirine eş değildirlere. Çünkü fail neden olan Tanrı'nın varlığı kendisindedir. Fakat mahlûkat varlığını Tanrı'ya borçludur. Tanrı âlemin varlığının nedenidir yokluğunun değil. Müellif, İbn Sina'nın fail neden ve etkisi arasında varsaydığı bu ilkelere dayanarak, hâdis olmadığı tezini savunduğunu belirtir (ss. 170-171).

Müellife göre âlemin hâdis olmadığı iddiasını desteklemek için İbn Sina'nın tanzim ettiği argümanlardan birisi, âlemdeki her şeyin zamana ve zamansal başlangıca uygun olmadığıdır. İbn Sina'ya göre âlemdeki şeylerin bir kısmı var olabilmek için maddi bir dayanağa ihtiyaç duyarken bir kısmı duymamaktadır. Yani âlemdeki bir kısım şeyler oluş ve bozuluşa tâbi iken diğer bir kısmı tâbi değildir. Göksel akıllar, göksel ruhlar ve göksel cisimler, hareket ve zaman oluş ve bozuluşa tâbi olmayan varlıklar ilk gruba girmektedir. İbn Sina şeyleri süre açısından üçe ayırmaktadır. Bu ayrıma göre varlıklar; ezeli, dehre tâbi olan ve zamana tâbi olan diye üç farklı kategoriye ayrılır. Tanrı varlığının kendinden olması bakımından gerçek anlamda ezeli olandır. Varlık hiyerarşisinin diğer ucunda oluş ve bozuluşa konu olan şeyler bulunur. Bunlar zamana tâbi olan mahiyeti gereği sonradan meydana gelen şeylerdir. Tanrı ve ay altı âlem arasında bulunan şeyler dehre tâbidir. Bu şeyler mahiyetleri gereği zamandan bağımsızdır ve zamansal olarak yokluktan sonra var olmazlar. Dolayısıyla bir bütün olarak âlem bu kategoriye girmektedir. Âlemde dehre tâbi varlıklar olduğuna göre, bir bütün olarak âlem, zamanı kuştan bir süre olan dehre tâbi olmak durumundadır (s. 186).

İbn Sina'nın ikinci argümanı, âlemin hâdis olması Tanrı'nın değişmezliğine ve ezelliğine uygun değildir, şeklinde ifade edilmektedir. Belirtildiği gibi nedenler ve etkiler birlikte vardılar. Tanrı bu âlemin fail nedeni, âlem de onun eseri olduğuna ve ilahi iradede bir değişme mümkün olmadığına göre, âlem sonradan meydana gelmiş olamaz. İbn Sina'ya göre Tanrı evvela fiilde bulunmamayı ve sonra da fiilde bulunmayı irade edemez. Aksi takdirde Tanrı'nın önce âlemin bilkuvve fail nedeni olması ve sonradan da bilfiil fail neden olması gerekirdi. Böyle bir şey ise kabul edilemez. Zira bu durum Tanrı'nın değişebilir olmasını, Tanrı'nın kâmal sıfatlarının mahlûkata benzemesini gerektirir (ss. 188-189).

Müellife göre, İbn Sina âlemin zamansal bir başlangıcının olmayacağı argümanını abese irca metodunu kullanarak da desteklemektedir. İbn Sina, âlemin zamansal olarak sonradan olduğunu kabul etmemiz durumunda çözülmesi çok güç problemlerle karşılaşacağımızı savunmaktadır. Ona göre Tanrı'nın âleme olan öncelliği zaman bakımından değil varlık bakımındadır. Zira aksini düşünüp Tanrı'nın hem özsel hem de zaman bakımından âlemi önelediği düşünülürse, Tanrı'nın var olduğu ama âlemin var olmadığı bir zaman dilimi varsayılmış olur. Bu ise bir çelişkidir; zira zamana tâbi varlıklardan bağımsız bir şekilde zaman yoktur.

Eserde daha sonra yaratma, Tanrı-âlem, neden-etki ve âlemin dehre tâbi olup olmaması meseleleriyle ilgili olarak Aquinas'ın görüşleri ele alınmaktadır. Aquinas'a göre de yaratma Tanrı ile âlem arasında bir ilişkidir. Bu ilişki fail-meful ilişkisine benzetilebilir. Tanrı ve âlem arasındaki ilişki mahlûkatın kendi arasındaki gibi değildir. Yaratıklar Tanrı'yla gerçekten ilişkilidir, fakat Tanrı'nın yaratıklarla olan ilişkisi sadece aklîdir, kavramsaldır. Aquinas'a göre Tanrı-âlem arasındaki ilişkiden oluşan yaratma ne hareket ne de bir valıktan diğerine olan bir değişimdir (s. 197).

Aquinas, âlemin başlangıcı hususunda İbn Sina'dan farklı olarak agnostik bir tavır takınmaktadır. Ona göre biz, âlemin ne zamansal olarak sonradan meydana geldiğini ne de İbn Sina'da olduğu gibi başlangıçsız olduğunu ispat edebiliriz. Her iki durum da

felsefi açıdan kanıtlanması mümkün olmayan şeylerdir. Mesele imkân açısından ele alındığında, Aquinas'a göre âlemin sürekli var olması mümkündür. Fakat âlemin sürekli var olması zorunlu değildir. Şayet bu âlemin varlığı zorunlu olsaydı bu durumda bu zorunluluk ya kendinden ya da başkasından kaynaklanacaktı. Şayet âlem bizatihi zorunlu ise bu durumda ona varlık veren fail bir nedene ihtiyaç olmazdı. Âlem bizatihi zorunlu olmadığı için harici bir nedene ihtiyaç duyar. Aquinas'a göre, bu neden Tanrı'dır ve mutlak anlamda Tanrı sadece kendini zorunlu olarak irade eder. Âlemin varlığını irade etmek zorunda değildir. Âlem, Tanrı onu irade ettiği müddetçe vardır. Bu yüzden âlemin sürekli var olduğunu kabul etmek için geçerli bir gerekçe yoktur (ss. 210-211).

Müellif, Aquinas'ın ve İbn Sina'nın yaratma teorileri bakımından birbirine benzer görüşler ortaya koydukları kanaatindedir. Her ikisine göre de yaratma, Tanrı ile âlem arasında bir ilişkidir. Yaratma, mahlûkatın yaratıcıya olan varoluşsal bağımlılığını ifade etmektedir. Yaratma, değişim veya hareket verme değildir ve onlara göre Tanrı'dan gayri hiçbir şey Tanrı'nın yaratmasının dışında kalmaz. Ancak âlemin zamansal bir başlangıcının olup olmaması konusunda, İbn Sina ve Aquinas farklı düşünmektedirler. İbn Sina şeylerin zamana tâbi olup olmaması hususunda katı bir tutum takınarak, her şeyin zamana uygunluğunu reddetmektedir. İbn Sina'ya göre dehre tâbi şeylerin varlığı, âlemin dehre tâbi olduğunu söylemek için yeterlidir. Aquinas ise âlemin zamansal bir başlangıcının olup olmasının felsefi bir düzlemde belirlenemeyeceğini iddia eder. Aquinas'a göre İbn Sina'nın iddia ettiği gibi âlemin zamansal bir başlangıcının olmaması, mantıksal bir kesinlikle kanıtlanamaz. Müellife göre, İbn Sina'nın âlemin zamansal başlangıcı olamaz, şeklindeki görüşü, her iki düşünürün de kabul ettikleri öncüllerle daha tutarlıdır. Bu öncüllerden bir tanesine göre, varlıkları ezeli, dehre tâbi ve zamana tâbi olmak üzere üçe bölen Yeniplatoncu görüştür; ikincisi de zamanı hareketin ölçüsü sayan Aristocu zaman anlayışıdır.

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu eserde konu edilen Tanrı ve yaratma kavramlarının İbn Sina ve Aquinas açısından ele alınması, başta felsefeciler olmak üzere hem Hıristiyan kelamcılar hem de İslâm kelamcıları için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Eserdeki içerik zenginliği, karşılaştırmalı bir çalışmada müellifin kullandığı yöntem ve dil de bu çalışmanın önemini artıran diğer bir unsurdur. Dolayısıyla eserin, bu ve buna benzer konularda çalışan araştırmacılara oldukça faydalı olacağı kanaatindeyim.

Ahmet Erhan ŞEKERCİ

(Arş. Gör., Marmara Ün. SBE)

Mehmet Bayraktar, **Bir Hıristiyan Dogması: Teslis**

Elis Yayınları, Ankara, 2007, 286 s

Din merkezli birçok teori, program ve projenin yürürlükte olduğu günümüzde farklı din mensuplarının diğer dinlerin ana metinlerini, teolojik öğretilerini ve tarihsel gelişimlerini yeni perspektiflerle akademik olarak araştırma, karşılaştırma ve yeniden okumaya tâbi tutmaları, bu alanda önemli bir literatürün oluşmasına imkân verebilecek bir düzeyde ivme kazanarak devam etmektedir. Bunun bir göstergesi olarak hâlihazırda uluslararası siyasal platformlarda, teoloji muhitlerinde, sivil toplum oluşumlarında özellikle semavi dinlerin ortak öğeleri, kökenleri ve tarihsel gelişimine dair birçok proje geliştirilmekte, araştırmalar yapılmakta ve karşılıklı söylem yapılandırılmalarına gidilmektedir. Bu çerçevede Mehmet Bayraktar tarafından hazırlanan elimizdeki kitap, Hıristiyan teolojisinin merkezi unsuru olarak teslis konusunu ele almakta ve önceki cümlede ifade ettiğimiz yaygın olgu açısından sıra dışı ve önemli bir nitelik